

Mebâhis Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân
(Mennâ' el-Kattân, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2015, II. Baskı, 424 sayfa)

Ahmet TAŞDOĞAN

Öğretim Görevlisi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'ânı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Siirt/Türkiye

Lecturer, University of Siirt Faculty of Theology, Department of Reading the Qur'an and Qiraat Science, Siirt/Turkey

ahmet.tasdogan@siirt.edu.tr | orcid.org/0000-0002-7309-2861

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap Değerlendirmesi | Book Review

Geliş Tarihi | Received: 20 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 1 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2021

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân

(Mennâ' el-Kattân, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2015, II. Baskı, 424 sayfa)

Tefsir usûlü, insan aklı ve Arap dilinin verdiği imkân nispetinde Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kur'ân metninin barındırdığı manaları ortaya koyan bir ilimdir. Bu ilim, kâide ve metotlar geliştirerek Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılmasını sağlar. Bu sebeple tefsir usûlü ile ilgili birçok eser yazılmıştır. Modern dönemde yazılan tefsir usûlü ile ilgili eserlerin en önemlilerinden biri de *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserdir. Eserin müellifi olan ve tefsir usûlü üzerine önemli tespitleri ve çalışmaları bulunan son dönem ilim adamlarından Mennâ' Halîl Kattân, 1925 yılında Mısır'ın Menûfiye vilâyetindeki Üşmûne şehrine bağlı Şinşevr köyünde doğmuştur.

Mennâ', eserin ilk baskısında Müslüman gençlerin bu ilimleri öğrenmesi için gerekli olan bilgileri ele aldığını, ikinci baskısında ise, önceki baskıya bazı konuları da ilave edip bunları detaylıca açıkladığını söylemektedir (s. 5). Bu çalışma, kitabın 2. baskısı esas alınarak hazırlanmıştır. Genel olarak klasik bir üslûpla yazılan eserde modern Arapçada karşılaşılan muğlak ifadeler veya modern kelimelerin kullanılmaması, eserin anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Bu da kitabı daha akıcı bir hale getirmektedir. Yazar, kullandığı dilin nezih olduğuna ayrıca dikkat çekmektedir (s. 7).

Yazar, çalışmasının temel referanslarını genelde Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kurân* adlı eseri ile Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kurân* adlı kitaplarından oluşturmaktadır. Bu bağlamda kitap incelendiği zaman bazı ifadelerin tamamen Suyûtî'den nakledildiği, hatta alıntı yapılan yerlere müdahale edilmeyip ilgili ifadenin aynen aktarıldığı görülmektedir.

Eserde, âyet ve hadis örneklendirmeleri zengin bir şekilde yapılmaktadır. Bu örneklendirmelerde ilgili konunun veya başlığın îzâhı yapılırken, üslûp olarak şematik bir dil kullanılmakta, konunun alt kısımları maddeler hâlinde belirtilmektedir. Bu bölümlere konulan maddelendirme veya şematik üslûp, muhatabın konuyu daha iyi anlamasını ve kafasında şekillendirebilmesini amaçlamaktadır.

Kitapta genel olarak; Kur'ân, vahiy, esbâb-ı nüzûl, Kur'ân'ın nüzûlü,

Kur'ân'ın cem'i, âyet ve sûrelerin tertibi, müfessirin bilmesi gereken kâideler, fıkıh usûlü kavramları, nâsîh-mensûh, Kur'ân kıssaları, tefsir-te'vil ve meşhur tefsir kitapları ele alınmaktadır.

Yazar, eserin ilk bölümlerinde Tefsir ilmi ve Kur'ân tarihini tarif ettikten sonra bu ilimlerin doğuşu ve gelişmesiyle ilgili bilgileri okuyucuya sunmaktadır. Devamında Kur'ân ve hadis kelimelerinin ıstılâhî anlamlarını îzâh ettikten sonra bu kavramları karşılaştırmakta; Kur'ân ile kutsî hadis arasındaki farklara değinerek bu bağlamda vahiy kavramını ele almaktadır. Vahiy terimini îzâh ederken vahyin Hz. Peygamber'e nasıl nâzil olduğunu ve Cebrâîl'in vahyi alıp peygambere iletme yollarını zikretmektedir. Bu sebeple “Gaybî âlemin gerçekten var olduğunu ve bu hususta gaybî âlemin müşahede âlemine göre daha derin ve ince olduğunu” ifade ederek vahyin farklı bir boyut olduğuna dikkat çekmektedir (s. 31). Ayrıca bu konuda var olan ihtilaflara değinerek iki farklı varlık boyutunun vahyi alıp iletme hususunda iletişim kurma yönlerini irdelemektedir. (s. 35-42).

Eserin dördüncü bölümünde Mennâ', Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûrelerinin indirilişi ile ilgili önemli olan Mekkî ve Medenî kavramlarını ele alıp bunları bilmenin önemi ile Tefsir ilmine olan katkılarını incelemektedir. (s. 55-62). Ayrıca, Mekkî ve Medenî âyetleri birbirinden ayırmanın mümkün olabildiğine; bu âyetlerin ayırıcı vasıflarına ve kendilerine has özelliklerine de değinmektedir (s. 63-68). Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de ilk nâzil olan âyet ile son nâzil olan âyetin hangisi olduğuna ayrı bir başlık açarak; ilk nâzil olan âyetlerin el-Alak Sûresi'nin 9/1-5 âyetleri olduğunu tercih etmektedir. Son nâzil olan âyetlerin hangileri olduğu hakkında var olan ihtilafları da ele alarak bu husustaki görüşlerin icthad veya zan derecesinde olduğunu söylemektedir. (s. 69-76).

Kitabın altıncı bölümü olan esbâb-ı nüzûl bölümüne (s. 79-104) ciddi bir yer ayıran müellif, esbâb-ı nüzûl ile nüzûl ortamını birbirinden ayırarak her âyetin nüzûl sebebinin olmadığını ifade etmekte ve her âyetin nüzûl ortamının bulunduğunu savunmaktadır. Zira ona göre “Kur'ân, sadece olay ve örgülere, sorulan sorulara göre nâzil olmamış; aksine iman akîdeleri, İslâm'ın vâcipleri ve Allah'ın fert ve toplum hayatına dair şeriatlarını ihtiva etmek üzere başlı başına inmiştir.” (s. 82).

Yazarın “Te'addudü'r-rivâye fî sebab-i nüzûl” olarak isimlendirdiği 6.

bölümün alt başlığında, tefsir üsûlü alanında eser telif eden müelliflere nazaran farklı bir bilgiye yer verilmektedir. Zira genelde “rivayet veya nüzûl te‘addüt etmiştir” deyip geçen müelliflere kıyasla Menna‘, bu hususa farklı gözle bakmakta ve bunun başka sebeplerinin olduğunu söylemektedir. Bu hususta şöyle bir yol takip etmektedir:

1) Vârid olan sîgalar sarîh olmazsa, bunlar arasında bir çelişki olmaz. Zira maksat tefsirdir.

2) Sîgalardan biri sarîh olmazsa sarîh olan tercih edilir.

3) Rivâyetlerden birinin isnadı sarîh, diğeri sarîh olmazsa, sarîh rivâyete itimat edilir.

4) Rivâyetler sıhhatte eşit olursa, râcih olan tercih edilir.

5) Rivâyetler tercihte eşit olursa aralarında cem’ yapılır. (s. 91-96).

Menna‘, yukarıda zikredilen maddelerin gerçekleşmemesi durumunda tekrerr-ü nüzûlden bahsedilebileceğini ifade etmektedir. (s. 96).

Yazar, Kur’ân ilimlerinin tâlim ve terbiye açısından veya sosyal olarak nasıl değerlendirilebileceğinin örneklerini de zikretmektedir. Bu hususta “el-İstifâdetü min terbiyeti esbâb-ı nüzûl” adlı bir başlık ele almaktadır. Bu başlıkla nüzûl ortamının tefsirlere ne ölçüde etki ettiğini açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca nüzûl ortamının zihinlerde daha fazla kalıcı etki bıraktığını savunmaktadır. (s. 100-101). Zira bazı âyetler nüzûl sebebiyle/ ortamıyla özdeşleşmekte ve ilgili âyet nüzûl sebebine/ortamına göre anlaşılmaktadır.

Menna‘, “Nüzûlü’l- Kur’ân” adlı yedinci bölümde (s. 107-125), Kur’ân’ın parça parça ve topluca inmesi konusuna değinmektedir. Bu konuya çok ehemmiyet vermekte; Kur’ân’ın parça parça indirilmesinin hikmetini ve sebebini îzâh etmeye çalışmaktadır. Nüzûlün parça parça olmasının “Resûlullah’ın (sas) kalbini sağlamlaştırmak amacı taşıdığını, tehdî ve icâz yönlerinin olduğunu, âyetlerin kolay ezbelenip kolay anlaşılmasına katkı sağladığını ve şeriatın aşama aşama ve olaylarla uyumlu olmasına katkı bulunduğunu” ifade ederek dört hikmet çerçevesinde ele almaktadır (s. 115). Bütün bunlara ilaveten “Kur’ân’ın parça parça inmesinin eğitim ve öğretim açısından kişilere etkisi” adı altında da ayrı bir alt başlık açmıştır.

Müellif, “Cem’u’l-Kur’ân ve tertîbuhû” adlı sekizinci bölümde ise öncelikle Hz. Peygamber (sas) zamanında Kur’ân’ın cem’i meselesini

zikretmekte; Kur'ân'ın hangi nesnelere üzerine yazıldığına ve toplumun okuma yazma bilme durumuna değinmektedir. Sonra Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ın cem'i ve Hz. Osman zamanında Kur'ân'ın istinsahı meselelerine yer vermektedir. (s.126-140). Ayrıca "Tertîbü'l-âyât ve's-süver" adlı başlığında, resm-i Osmânî hususunda tarihî hiyerarşi içerisinde doyurucu bilgiler vermektedir. (s. 153-157). "Nüzûlü'l-Kur'ân 'ala seb'âti Ahruf" adlı dokuzuncu bölümde ise Kur'ân'ın yedi harf üzerine inmesi hususunda muteber bütün görüşleri zikretmekte (s. 163-168) ve bunlar arasından "Kur'ân'ın yedi harf üzerine nâzil olması, O'nun tek mana olmak üzere yedi Arap dili üzerine inmesidir" görüşünü tercih ettiğini belirtmektedir (s. 175). Aynı şekilde "Kıraât ve kurrâ" adını verdiği onuncu bölümde, Kur'ân'ın yedi harf üzerine inmesi konusuna ayrıca yer ayırmaktadır. Bu bölümde kıraâtlerin çeşitliliği konusunda bilgi vermekte, bu kıraâtler arasından mütevâtir ve şâz kıraâtlerin örneklerini zikretmekte ve yine kıraât ile alakalı olan vakf ve ibtidâ konularına değinmektedir. (s. 179-196). Ayrıca bu bölümde tecvit ilmine ve Kur'ân tilâvetinin âdâbına dair ayrı bir başlık açmıştır. Bu başlıkta ise Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet edecek bir kimsede var olması müstehap olan durumları maddeler hâlinde sıralamakta ve Kur'ân öğretiminde ücret alınıp alınmayacağına dair âlimlerin görüşlerini aktarmaktadır. (s. 197-204).

Menna', müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimler veya kâideler anlamında "Kavâid" adlı bir bölüm açmış; bu başlıkta nahiv veya usûl açısından müfessirin bilmesi gereken hususları açıklamaktadır. (s. 205-225). Ayrıca yazar, müteşâbih konusunda selefi görüşü tercih edip, esas olanın "müteşâbihlerde sükût etme" görüşünü benimsediğinden bu kavramı pek açıklama yoluna gitmemektedir. Bu hususta diğer usûl eserlerine nazaran bu kitapta daha az bilgiye yer verilmektedir. (s. 228).

Menna', nâsîh-mensûh hususuna da detaylıca değinmektedir (s. 245-260). Neshin lugavî ve istilâhî tanımlarını yaptıktan sonra nâsîh ve mensûhun bilinmesi ile ilgili dört farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca yahudilerin ve Râfîzîlerin nesh hakkındaki görüşlerini reddettikten sonra Ebû Müslim el-İsfahânî (ö.322/934) ve cumhurun görüşünü irdelemektedir. Nâsîh ve mensûhun tespit edilmesinin "içtihât, müfessir sözü, delillerin çatışması veya râvîlerden birinin sonradan Müslüman olması ile mümkün

olamayacağını, aksine nâsîh ve mensûhun Hz. Peygamber veya sahâbeden gelen sarîh nakil, ümmetin icmâsı ve âyetlerden önce veya sonra inenin tarih bağlamında bilinmesi” yoluyla tespit edilebileceğini söylemektedir. (s. 248-250). Ayrıca yazar, nesh konusunda nesh ile karıştırılan -tahsis gibi-konulara temas edip, neshin kısımları hususunda da klasik tasnifi devam ettirmektedir. (s. 250-256).

Müellif, “İ‘câzü’l-Kur’ân” adlı on yedinci bölümde, i‘câzın tanımını yaptıktan sonra Kur’ân’dan örneklendirmeler yapmakta ve Kur’ân i‘câzının ilmî, teşrîî ve lugavî olmak üzere üç kısımdan müteşekkil olduğunu belirtmektedir. (s. 275-296). Ayrıca Nazzâm’ın savunduğu sarfe teorisini tenkit ederek bu teorinin asılsız bir iddia olduğunu delilleriyle îzâh etmektedir (s. 279). Yazar, “Emsâlü’l-Kur’ân” adlı on sekizinci bölümde, Kur’ân’da bulunan emsâlin açık, gizli ve teşbih edatı kullanılmadan yapılan olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu âyetler eşliğinde ele almaktadır (s. 304-310). “Aksâmü’l-Kur’ân” adlı on dokuzuncu bölümde ise kâsem ve sîgalarının tanımladıktan sonra Kur’ân’daki yeminlerin faydalarına değinmekte, Kur’ân’da kendisine yemin edilenleri zikretmekte ve yeminin kısımlarını açıklamaktadır. (s. 311-315).

Mennâ‘, kendi dönemine kadar tefsir usûlüne yapılan itirazlara eserinde ilgili yerlerde cevap vermekten geri kalmamakta, özellikle Halefullah’ın Kur’ân kıssalarının hayalî veya kurgu oluşuna dair iddialarına ayrı bir parantez açmaktadır (s. 330). Yazar, tefsir ve te’vil ayrımını kitabın yirmi üçüncü bölümünde ele almakta; bu bölümde tefsir ve te’vil ile ilgili temel bilgileri açıkladıktan sonra tanımlarını yapmakta ve farklarına değinmektedir (s. 346-350). Müfessirde bulunması gereken şartları “Şürûtü’l-müfessir ve âdâbuhû” adlı yirmi dördüncü başlığında ele almakta ve tefsirde İsrâiliyat ile ilgili bilgiler vermektedir. Fakat İsrâiliyat ile ilgili bilgilerin yetersiz olduğu görülmektedir. İsrâiliyat’a fazla yer ayırmamasının sebebi ise tefsirde İsrâiliyat’ı kabul etmemesindedir. (s. 351-354). Yazar, “Neşetü’t-tefsîr ve tetavvuruhû” adlı son bölümde ise tefsirin tarihi seyrini anlatmakta, modern zamanda yazılmış tefsir eserleri ile meşhur tefsirlerden örneklendirmeler yapmaktadır. (s. 355-434).

Eser, tefsir usûlü kitabı olmasının yanında fıkıh usûlü ile alakalı konular içermesi sebebiyle ilgi çekicidir. Zira yazar, bazen fıkıh usûlü konularına

değınmekte; örneğın mefhûm-u mahâlefet, mutlak, mukayyet, âmm, hâs gibi konuları ele alıp açıklamaktadır. Bahsi geçen konuların çoğı tefsir usûlü eserlerinde bulunmamaktadır. Kitap, ilk defa tefsir usûlü okuyacaklar için ayrıntılı bilgiler içermektedir. Zira verilen örnekler ve konunun bazen detaylıca ele alınması, henüz bu konuda bilgi sahibi olmayanlar için sıkıcı olabilecektir.

Sonuç olarak Mennâ' el-Kattân'ın kaleme aldığı “*Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*” adlı eser genel olarak incelendiğı zaman; yazarın mübhemâü'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, mecâzü'l-Kur'ân ile vücûh ve nezâir gibi konulara değınmemesi, kitabın eksikliklerinden biri olarak görölmektedir. Çalışma, bu yönüyle diğeri tefsir usûlü kitaplarından ayrılmaktadır. Yazar, kitabın daha kapsayıcı olması, Kur'ân ilimlerinin genelini barındırması için diğeri ilimlerden az da olsa açıklamalar yapmıştır. Ayrıca “Bu eser, Suyûtî'nin güzel bir özeti şeklindedir” denilebilir. Zira Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı kitabı ile karşılaştırıldığında yukarıda saydığımız konular hariç genelde Suyûtî'de bulunan her şey az veya çok bu eserde de bulunmaktadır. Eserin şematik ve sade bir dil kullanılarak kaleme alınması ile birlikte sunulan bilgilerin karşılaştırmalar yapılarak okuyucuya aktarılması yönlerinin araştırmacılar için faydalı olduğı düşünölmektedir.